

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Проблема зародження, організації та діяльності капеланів в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. є найменш дослідженою у вітчизняній науці. Це було зумовлено насамперед тим, що впродовж десятиліть радянська історіографія розглядала всі державні утворення в Україні періоду національно-визвольних змагань за незалежність 1917–1920 рр. та їх збройні сили як «буржуазно-націоналістичні» та «антинародні». Водночас військове духовенство розглядалося з позиції державно-церковних відносин, які визначалися комуністичною ідеологією радянського режиму, власне, як і всі священнослужителі, «реакційним» класом. Отже, в радянській історіографії, яка була слугою тоталітарної системи, склалося дві характерні тенденції щодо даної проблеми: повне ігнорування або брутальна фальсифікація.

Досліджувана проблема має не лише науково-пізнавальний інтерес, але й практичну значимість, коли йдеться про використання набутого досвіду в процесах реформування Збройних Сил України на сучасному етапі. Вартий уваги насамперед такий її аспект, як співвідношення християнських моральних цінностей з обов'язками, які покладаються на воїна, зобов'язаного силовими методами відстоювати суверенітет своєї країни, її національні інтереси.

Проблема історії військового духовенства українських збройних формацій привертає увагу ще й тому, що, незважаючи на значну активізацію досліджень із даної теми в сучасній Україні, досі не створено цілісної картини функціонування капеланства армій національних державних утворень ХХ ст.

У добу незалежності України з'явилися наукові праці: В. Голубка, В. Довбні, А. Кентія, М. Кравчука, В. Кондратюка, В. Литвина, Ю. Павленка, О. Реєнта, І. Срібняка, Я. Тинченка, Б. Якимовича, які відтворюють невідомі сторінки нашої минувшини. Але, досліджуючи військове будівництво та діяльність збройних сил, сучасні історики залишають поза межами аналізу організацію, структуру, форми і методи діяльності військового духовенства. І лише в останні роки з'явилися наукові праці, присвячені організації та діяльності військових священників. Так, окремі аспекти проблеми інституту військового духовенства в арміях УНР і Гетьманату висвітлюють Б. Андрушин, В. Борщевич, В. Марчук, В. Ульяновський, В. Футудуйчук.

Значний внесок у дослідження окремих аспектів проблеми зробили історики діаспори. Серед наукових праць, присвячених ор-

ганізації та діяльності служби капеланів в українських військових формаціях першої половини ХХ ст., відзначимо історико-мемуарні нариси отців П. Пащевського, П. Білона, публікації перемиського дослідника О. Колянчука, а також студії діаспорних істориків В. Вериги, Р. Колісника, отців І. Нагаєвського, М. Небелюка, П. Содоля.

Визначний історіограф доби визвольних змагань А. Шанковський постійно підкреслював велику наукову вартість архівних документів для дослідження літопису Українського війська. Найбільшу цінність становлять документи фондів Міністерства ісповідань УНР, вищих органів влади та військових міністерств державних утворень в Україні у 1917–1919 рр. – Центральної Ради, Гетьманату, УНР. Щоправда, дуже мало архівних документів присвячено конкретній діяльності капеланів.

У ході антигетьманського повстання у листопаді-грудні 1918 р. відбулося бурхливе зростання українського війська Директорії. Зусиллями Головного Отамана С. Петлюри й талановитих, відданих українській справі воєначальників Є. Коновальця О. Осецького, М. Юнаківа, П. Єрошевича, В. Петріва, М. Капустянського, М. Омеляновича-Павленка та інших у ході другої українсько-більшовицької війни 1919 р. були створені цілком боездатні Запорізький корпус, Осадний корпус Січових Стрільців, кілька піших дивізій.

Керівництво Української Народної Республіки (УНР) зробило певні висновки з досвіду попереднього військового будівництва за часів Центральної Ради, відтак намагалося враховувати фактор військового духовенства у процесі піднесення морально-бойового стану війська. В одному з перших законів про автокефалію Української Православної Церкви від 1 січня 1919 р. зазначалося, що Головний священник Армії УНР входить до складу Українського Церковного Синоду. Для забезпечення релігійно-духовних потреб особового складу збройних сил у січні 1919 р. створено Головну управу військового духовенства, що була частиною Генерального штабу Армії УНР, яка взяла на облік близько 30 капеланів військових частин і наказом від 15 січня 1919 р. оголосила їх на службу в армії. За статусом і правами військові священники були прирівняні до старшин у званні підполковника й отримували відповідне матеріальне забезпечення. Звичайно, всі вони були православного віросповідання [1, с. 149]. Зауважимо, що в корпусі Січових Стрільців Є. Коновальця, який майже наполовину складався з галицьких греко-католиків, при штабі було впроваджено представників православної та греко-католицької Церков. Діяльністю православних капеланів керував протоієрей О. Маричев, а греко-католицьких – отець С. Гребенюк. Представники різних течій християнства тісно співпрацювали заради спільної мети – укріп-

лення морально-бойового стану вояків корпусу, який, до речі, був найбільш боєздатною формацією Армії УНР [2, с. 115].

Слід відзначити, що вже в грудні 1918 р. відразу ж по вступі Армії УНР до Києва й приходу Директорії до влади в Україні було впроваджено інституцію військового духовенства й наказом Головного Отамана призначено Головним священиком українського війська отця Антонія Матеюка. Це був досвідчений релігійний діяч, який отримав духовну освіту в Холмській духовній семінарії й душпастирував на батьківщині. Він близько сприйняв ідеї Української революції 1917 р., представляв Холмщину й Підляшшя в Центральній Раді, будучи військовим священиком 248-го запасного полку, який дислокувався в Києві. З 1917 р., коли розпочалася перша українсько-більшовицька війна, о. Антоній став капеланом Запорізького загону генерала К. Прісовського, який боронив Київ, відступав до Житомира й повернувся в столицю навесні 1918 р. За Директорії військовий священик був обраний до складу Українського Священного Синоду, брав активну участь у становленні національної Церкви та розбудови структури армійського духовенства. У листопаді 1919 р. його, хворого на тиф, захопили в полон у Жмеринці денікінці і розстріляли [3, с. 206].

Зусиллями Духовної управи під керівництвом отця А. Матеюка військові частини укомплектовувалися капеланами, хоча нерідко командири самостійно запрошували на службу місцевих священиків. Слід визнати, що в умовах безперервних бойових дій проти більшовицьких, денікінських та польських військ інституція капеланів Армії УНР не набула чітких організаційних форм, як це було, зокрема, в Галицькій армії або російській, де кожний полк мав військового священика. Полкових капеланів у армії майже не було. Щоправда, всі дивізії були ними укомплектовані. Зокрема, дивізійними священиками були: 1-ї Запорізької – о. А. Волкович, 2-ї Волинської – о. В. Сукачів, 3-ї Залізної – о. П. П'ятаченко, 4-ї Київської – М. Маринич, П. Мельник, 5-ї Херсонської – о. М. Раїнський, 6-ї Січової – о. П. Білон, о. П. Табінський, Окремої кінної – о. М. Обертович.

Відсутність законодавчих правових актів щодо організації служби військового духовенства негативно відбивалося на її діяльності, що серйозно непокоїло досвідчених капеланів. Про це свідчить архівний документ – лист дивізійного священика о. Василя Сукачіва до Міністра ісповідань уряду УНР, у якому він наголошував: «Необхідно, щоб авторитет панотців мав підставу і в законних установах – себто – в штатах. Між тим, на превеликий жаль, становище військового панотця дуже мало з'ясовано. Військові штати передбачають всіх панотців без розділу як тільки куренних, а послідній окремих наказ підрозділяє весь склад панотців: на головного і «решту» і тільки, без розділу на дивізійних, бригадних та

інших. Не береться до уваги ні сан, ні довголітня служба – всі приравнені по посаді до підполковника. Необхідно виробити досить обосновані штати духовенства, його управління, докладно визначити обов'язки кожної ступені управління, його підлеглих в праці і службовий зв'язок одного з другим, щоб взагалі управління собою виявляло гарно налагоджений апарат, де все між собою зв'язано і одно другому допомога. За зразок можна взяти штати військового духовенства за старі часи» [4, Оп. 2, спр. 110, арк. 21].

Варто зауважити, що недоліки в організації служби військового духовенства були здебільшого результатом об'єктивних обставин, насамперед, безперервних бойових дій Армії УНР на кількох фронтах. Особливо складна ситуація утворилася восени 1919 р., коли Армію притиснули до західних кордонів держави. Саме тоді Міністерство ісповідань УНР очолив відомий український релігійний і громадський діяч, перший ректор Кам'янець-Подільського університету та міністр освіти в уряді УНР, уродженець Київщини Іван Огієнко.

Армійське духовенство взяло активну участь в акції прийняття присяги оновленого тексту, яку давали уряд та Армія УНР. Цією акцією демонструвалася вірність державного апарату і війська народів України в боротьбі на захист Вітчизни. Урочиста акція супроводжувалася Службою Божою, церковними піснями в присутності керівництва держави й справила глибоке враження на вояків. Після смерті отця А. Матеюка, Головну управу військового духовенства Армії УНР у листопаді 1919 р. очолив Протопресвітер о. Павло Пащевський. Саме в ті дні наприкінці листопада – на початку грудня армія опинилася в оточенні поблизу Любара під загрозою повного знищення або інтернування в Польщі. Зібравшись із силами, її частини під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка прорвали фронт і здійснили героїчний рейд по тилах більшовицьких і денікінських військ із 6 грудня до 6 травня 1920 р., який увійшов у історію визвольної війни українського народу як Перший Зимовий похід. Серед його учасників були й капелани, які духовно і морально підтримували українських вояків.

Під час Зимового походу, який проліг по землях південних і центральних губерній України, капелани діяли безпосередньо у військових частинах, а протопресвітер П. Пащевський пересувався зі штабом Запорізької дивізії, який виконував функції штабу армії. Слід відзначити, що військові священики надавали широку духовну опіку місцевому селянству, яке через війну часто залишалося без священиків. Наявність в українському війську православних священиків справляла велике враження на місцеве населення Херсонщини, Єлисаветградщини, Катеринославщини, Черкащини, Київщини, де довелося перебувати Армії УНР.

Діяльність капеланів своєї армії високо оцінював її командувач генерал М. Омелянович-Павленко, який у книзі про Зимовий похід писав: «Присутність у війську українському священників і щире виконання релігійних потреб також дуже імпувало селянським масам; можна було спостерігати, як у спільній молитві село і військо єдналося в загальній журбі про долю Рідного Краю; при похоронах забитих або померлих від тифу козаків звичайно брало участь все село – всі жінки загалом клопоталися, щоб прибрати гарно покійника, кладучи його в домовину. Святочно, з великим піднесенням духу відбувався такий похорон, і тут над новою труною знов було єднання. На крові та сльозах зміцнилася козацька й селянська думка – прокльони й заклики до помсти змішувалися з салютаційними салвами та співом гімну «Ще не вмерла Україна» [5, с. 278].

Після повернення Армії УНР із Зимового походу, у м. Ямполі її огляд здійснив особисто Головний Отаман С. Петлюра. Було проведено урочистий молебень, парад військ та виступ Головного Отамана, який щиро подякував козакам, старшинам і військовим священникам за здійснення стратегічної операції та масовий героїзм її учасників. Згодом, 29 липня 1920 р., за підписом Головного Отамана та військового міністра В. Сальського до військ надійшов наказ, у якому зазначалося: «Протоієрею дієвої Армії Павлові Пащевському у священникам Волинської дивізії Василю Сукачіву, Київської дивізії – Миколі Мариничу від імени Республіки і мого оголошую подяку за ту релігійно-моральну допомогу, яку вони давали нашій рідній Армії під час її незабутнього Зимового походу в тилу ворога» [6, с. 3–4]. Тоді ж С. Петлюра оголосив цих капеланів армії Лицарями Залізного хреста.

Таким чином, створений у ході напруженої збройної боротьби Армії УНР інститут військових священників відіграв важливу роль у підтримці високого морально-бойового духу старшин і козаків. Цьому сприяло вдале доукомплектування військових частин капеланами з почуттями високої національної свідомості, патріотизму, відданості ідеям Церкви і своєму народові. Панотці П. Пащевський, П. Білон, М. Маринич, В. Сукачів, А. Волкович та інші були не лише душпастирями для козацтва, але й прикладом мужності в ході бойових дій, несли в маси українства правду про боротьбу за народну справу. Велику роль відігравали капелани в особливих умовах – інтернування на території Польщі, коли перебування воєвк армії було пов'язано з неймовірно важкими морально-політичними та побутовими умовами. Після ліквідації 1924 р. таборів та отримання статусу емігрантів, дехто з панотців виїхав на Волинь, де отримав парафії, або емігрував за межі Польщі, зокрема, за океан. Усі вони продовжували свою діяльність на користь України.

Список літератури: 1. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано-Франківськ, 1997. – 292 с. 2. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років. – К., 2002. – 220 с. 3. Борщевич В. Волинський пам'ятник. – Рівне, 2004. – 408 с. 4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Фонд 1072. Міністерство ісповідань УНР. 5. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – К., 2002. – 460 с. 6. Українська Народна Республіка. Головна управа війська. Накази. – Б/м, 1920. – 106 с.

Надійшла до редакції 06.08.08

М. М. Саппа

УКРАЇНЬКА РАДЯНЬСКА ДЕРЖАВА 20–30-Х РОКІВ: ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

На розвиток українського суспільства в Радянській Україні і, відповідно, української держави, з початку 20-х років впливали два антагоністичні процеси. Перший був спрямований на формування радянської української еліти і набуття її певною частиною державницьких ідей (до складу державної еліти можуть входити різні за сферою діяльності належністю елітні групи – урядові, партійні, військові, наукові, культурні та ін.) та втілення їх в державотворчу діяльність. Другий, розпочатий за ініціативи компартійного й урядового керівництва Росії та підтримуваний російською й частково – українською елітою, полягав у формуванні більшовицької супердержави на ґрунті Російської імперії, частиною якої мусила стати Україна. Ці процеси відбувалися практично одночасно, але з різними швидкостями [1; 2].

Майже до середини 30-х років у середовищі української радянської еліти, що формувалася, виникали певні державотворчі ідеї, спрямовані на створення суверенної радянської України, які в різний час і з різною інтенсивністю намагалися реалізувати різні елітні й подібні до них угруповання. Їх діяльність не була спланованою заздалегідь, велася розпорошеними зусиллями, офіційно не проголошувалася, про неї не залишилися документальних відомостей, окрім, може, протоколів у архівах НКВС, і зараз судити про неї можна лише за певними вчинками, що залишилися в історичних документах та пам'яті людей.

Одним із напрямків такої діяльності було набуття Україною необхідних атрибутів державності, серед яких була й наявність національної армії. Цьому сприяла поширена тоді концепція *Льва Троцького* про створення в радянських республіках місцевих Червоних армій. У своїх спогадах він писав: «Жовтнева революція проголосила одним зі своїх завдань розчинення армії в народі. Передбачалося, що збройні сили будуть побудовані за принципом міліції. Тільки така організація армії, що робить народ озброєним хазяїном своєї долі, відповідає природі соціалістичного суспільст-